

Doktori (PhD) értekezés tézisei

**Magyar és német női sorsok és szerepek Kárpátalján
a szovjet rendszer kiépítésének időszakában
(1944–1953)**

Bimba Brigitta

Témavezető: Dr. Molnár D. Erzsébet

DEBRECENI EGYETEM

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2025

I. A doktori értekezés előzményei és célkitűzései

Az egyetemes historiográfia és a társadalmi diskurzus sokáig a hősök – áldozatok – árulók rendszer keretében osztályozta az elmúlt század, s különösképp a világháborúk társadalmát. A nők vonatkozásában valójában egyik sem kapott nagy hangsúlyt, de legkevésbé képezte a kutatások tárgyát az áldozatok sorsa, akiknek a háborús tapasztalata nem illeszkedett a nagy győzelem hősies narratívájához. A háborút követő években, ha jelentek is meg írások, azokban a nők hősies ábrázolásmódja került kidomborításra, a nők, mint a Vörös Hadsereg önkéntesei, a sokgyermekes anyák, a férfiak helyett, majd mellett munkába álló élmunkásnők, agitátornők, pártfunkcionáriusok életútjáról, kiemelkedő teljesítményeiről szóltak. Azokkal a témákkal, melyek megmutatták a háború sötét oldalait és árnyékolták a Vörös Hadsereg mitologizált, felszabadító imázsát, tabu volt foglalkozni, így a nyílt tanulmányozások hiányában lehetetlenné vált a tudományos megismerés. A nők ellen elkövetett nemi erőszakról, a kényszermunkáról és a kitelepítésekről évtizedeken át hallgatni kellett, titkosítva voltak a megtorló akciókat elrendelő parancsok. Néhány témába vágó dokumentum még ma sem kutatható szabadon.

Az 1944 őszén a még Magyarország kötelékébe tartozó Kárpátalja a vesztes oldalon zárta a világháborút és a szovjet részről történő megtorlást nem csak az ország vezetésének, de az egész magyar nemzetnek el kellett szenvednie, beleértve Kárpátalja lakosságát is. A kollektív bűnösség kreált elve alapján, s egyúttal etnikai tisztogatást végezve hurcoltak el a szovjetek civileket, köztük nőket is.

Kárpátalján a szovjet hatalomváltást követően a társadalmi, gazdasági és családi viszonyokban kialakult drasztikus változások nagy hatással voltak a női szerepek alakulására. Az értekezés megírásának elsődleges célja, hogy tudományos alapossággal feltárja és bemutassa a megbélyegzett, nemzetiségi vagy politikai okokból internált, elítélt és kitelepített nők sorsát, valamint, hogy feltárja az otthon maradt nők helyzetét, abból a megközelítésből, miként próbálta a rendszer integrálni a szocialista mintára átalakított társadalomba és gazdaságba őket, s közben milyen sérelmeket kellett elszenvedniük.

A téma újszerűségét az adja, hogy korábban nem született egy olyan átfogó munka, sőt tanulmány sem, mely a szovjetizálás nőkre gyakorolt hatását dolgozná fel Kárpátalján a szovjet megszállás első éveiben.

A 2024–2025-ös év különösen fontos jubileum a szovjet kényszermunkatáborokba hurcolások témájával foglalkozó kutatók számára, hiszen 80 esztendeje, 1944 novembere és 1945 januárja között vette kezdetét a magyar és német civil nők és férfiak elhurcolása. Ennek kapcsán Kárpát-medence-szerte újra felértékelődött a téma aktualitása. Az elmúlt évek szorító

huszonnegyedik órája is növeli a téma mielőbbi mélyebb, részleteibe menőbb feltárásának időszerűségét, ugyanis alig élnek már néhányan a szovjet lágereket megjárta túlélők közül, akik élő tanúbizonyságot tehetnek az embertelen, tömeges népiirtásért felelős rendszer természetéről. Sőt, a túlélők közvetlen hozzátartozóinak, gyermekeinek kora is előrehaladott már.

Fontosnak tartottuk még a dolgozat elején tisztázni a táborrendszereket jelölő fogalmakat és rávilágítani az azok közötti különbségekre, melyek gyakran a történészek írásaiban is összefolynak. A Szovjetunióban raboskodók alapvetően két típusú lágerrendszerben voltak fogva tartva: a GULAG (Glavnoje Upravlenyije Lagerej / Lágerek Főigazgatósága) táboraiban és GUPVI (Glavnoje Upravlenyije Vojennoplennih i Internyirovanih / Hadifogoly-és Internáltügyi Főparancsnokság) lágereiben. Mindkét típusú lágerrendszer az 1934-ben létrehozott NKVD (Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel / Belügyi Népbiztosság) felügyelete és irányítása alá tartozott. A különbség a két táborrendszert illetően abban mutatkozott meg, hogy a GUPVI táborokban egyaránt kerültek hadifoglyok és internáltak is, ide tömegesen, a személyi kilétüktől függetlenül hurcolták el a foglyokat. A szovjet hatóságok csak azt tartották szem előtt, hogy meglegyen a létszám, vagy izoláljanak egy adott nemzetiséget. Ezzel szemben a GULAG-ra egyénileg, koncepciós perek által, koholt vádak alapján kerültek azok, akiket a szovjet hatalom „rendszerellenesnek” titulált, ellenségnek állított be és úgy vélte, hogy likvidálni kell annak érdekében, hogy a politikai céljai megvalósításának az útját ne állja.

Ami a korszakhatárokat illeti, mint azt a dolgozat címében is megjelöltük, az események 1944-től, Kárpátalja szovjetek általi megszállásától kezdve 1953-ig, Sztálin haláláig kerülnek bemutatásra, addigra ugyanis hazatér a női foglyok többsége is a lágerekből és befejeződik az erőszakos kolhozosítás első szakasza. A korszakhatárt a Tyumenybe deportált svábok hazatérésének rövid felvázolásánál éreztük szükségesnek túllépni, ugyanis számukra csak egy 1955-ös rendeletet követően engedélyezik elhagyni az örökös száműzetés helyét.

Az értekezés megírása során a következő célkitűzések kerültek megfogalmazásra:

1. Bemutatni, hogyan lett Kárpátalja a második világháború során a nagyhatalmak ütközőzónája, miként foglalták el a területet a szovjetek és ennek következtében, hogyan változott meg a társadalmi térszerkezet.
 2. A nők kettős tehervállalásának bemutatása az 1944. évi szovjet megszállás idején és az azt követő néhány évben. Az alábbiakban megfogalmazott kérdéseket kíséreltük megválaszolni.
- Milyen kapcsolat alakult ki a megszálló, majd berendezkedő szovjet hatalom és a helyi polgári társadalom, azon belül a nők között.

- Érte-e a nőket hátrányos megkülönböztetés, nemi erőszak. Milyen következményei voltak az ellenszegülésnek az új társadalmi, politikai és gazdasági változásokat hozó rendszerben?
 - Hogyan tudták átvenni a nők a családfő szerepét annak következtében, hogy a „málenkij robot” során 18-tól 50 éves korig elhurcolták a magyar és német férfiak színe javát?
 - Milyen erőfeszítéseket tettek a férfiak lágerekből való kiszabadításának érdekében?
 - Volt-e esélyük családegyesítésre?
3. A kollektív gazdálkodásra való áttérés folyamatának vizsgálata, a nők termelőmunkába való bevonásának és belekényszerítésének érdekében fogatosított eszközök feltárása. A vizsgálódás tárgyait az alsó társadalmi osztályba tartozó nők alkották, akiknek addigi életében fő foglalkozást a háziasszony szerepének betöltése jelentette vagy azon fiatal lányok, akiknek az életében pályakezdőként nem sok lehetőség kínálkozott. Többek között arra fókuszáltunk, hogy hogyan tudtak helytállni az anyák otthon és a munkában, sikerült-e a fiatal lányoknak a gazdasági vagy társadalmi ranglétrán feljebb jutniuk, segítette vagy épp hátráltatta őket ebben az állam, milyenek voltak a munkakörülmények, hogyan vélekedett a nők férfias szakmákban történő elhelyezkedéséről a másik nem, miként lépett fel a hatalom azokkal szemben, akik ellenszegültek.
 4. A szovjetek általi kollektív felelősségre vonás többnyire sváb nőket ért gyakorlati megvalósításának feltárása. A Kárpátaljáról nemzetiségi alapon elhurcolt német nők számának hozzávetőleges meghatározása.
 5. A kitelepített német családok – főként nők, idősek és gyerekek – kálváriájának bemutatása és a szülőföldjükre való visszatérés esélyének a megvilágítása.
 6. A kárpátaljai magyar nők ellen levezényelt koncepciók perек bemutatása a szovjet büntetőjog területi bevezetésétől kezdve az ítélethozatalig, majd a GULAG lágerrendszeréhez tartozó börtönökben és lágerekben való fogvatartásuk és életkörülményeik feltárása. Továbbá a megjelölt korszakhatáron belül az elítélt nők számának meghatározása és a lágerekből, vagy az örökös száműzetés helyeiről való hazatérésüknek a nyomon követése.

II. Felhasznált források, alkalmazott módszerek

Témába vágóan a leggazdagabb iratállománnyal a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) ungvári és beregszászi részlege valamint a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) rendelkezik. Primer forrásként tudtuk felhasználni a KTÁL 14. számú fondjegyzékét, azon belül is elsősorban a régió 1944–1946 közötti, Kárpátontúli Ukrajnaként jegyzett éveit feldolgozó iratanyagot. A források között találtunk olyan egyéni és csoportos női kérvényeket, melyek a helyi népbizottságokhoz, magához a Néptanácsához, annak vezetőjéhez, vagy egy-egy lágerparancsnoknak íródtak. A kérvényekből többnyire következtetni lehet az 1944–1945 fordulóján bekövetkezett hatalomváltás társadalomra gyakorolt nyomására és azokra a családokat ért veszteségekre és nehézségekre, melyek többnyire a férfilakosság „málenkij robot”-ra hurcolásának következtében léptek fel. Hasonló kérvények jutottak el a magyar Külügyminisztérium, Belügyminisztérium, Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) vezetőihez és az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnökéhez, Dálnoki Miklós Bélához is, melyek az MNL Külügyminisztériumi Hadifogolyosztályának iratanyagában találhatóak. A kérvények mellé az elhurcoltak személyi adatlapjait is csatolták a hozzátartozók, ez által ezekből a beadványokból más forráscsoportok összehasonlításával arra is tudtunk következtetni, hány nő vált özvegygé vagy hány gyermeket kellett évekig egyedül eltartani egy nőnek vagy hányan váltak félárvánvá, ugyanis az adatlapon a 18 kérdés közül az egyik a férfiak családi állapotára és gyerekeinek a számára is rákérdez. A Szovjetunióval kapcsolatos titkos ügykezelésű iratokból — melyek szintén az MNL-ban találhatóak — pedig a határzár után, Kárpátaljának a hivatalosan is a Szovjetunióhoz csatolását követően elszakadt családtagok és nők helyzetét tudtuk megismerni. Több tucat családegyesítési kérvény található meg az iratok között. Főként azok a nők írják, akik a férjeikkel érkeztek a területre, vagy azokhoz a férfiakhoz mentek feleségül, akiket mint tisztségviselőket helyeztek át munkavégzés céljából az ország belsőbb területeiről Kárpátaljára az első bécsi döntést, illetve Kárpátalja területének teljes visszacsatolását követően. Ezeket a férfiakat is elhurcolták a helyi németekkel és magyarokkal együtt „málenkij robot”-ra, a nők pedig a határzár miatt Kárpátalján rekedtek és még akkor sem kaptak engedélyt a családegyesítésre vagy a Magyarországra való visszatérésre/áttelepülésre, ha a férjük túlélte a kényszermunkát és egy foglyszállítmánnyal hazatért Magyarország területére.

A KTÁL beregszászi részlegén fellelhető községi kolhozjegyzőkönyvekből nyertünk információkat a kolhozok működési rendjéről és az azokban betöltött női szerepekről, munkafolyamatokról. Fontos forrásai a statisztikai elemzések szempontjából a kolhozosítással kapcsolatos levéltári dokumentumoknak az éves jelentések, melyek tartalmazzák a kolhoztagok nemek szerinti megoszlását, valamint a ledolgozott munkanapjaik számát, melyekből a női

munka produktivására vonatkozóan vontunk le következtetéseket egy-egy település tükrében, vagy annak hiányában kereshettük az okokat.

A dolgozat fontos részét képezi, hogy az 1945 júliusában összeállított helyhatósági listákat, a KTÁL-ban található ún. Turjanica-névsorokat (közel 30 ezer név) településenként megvizsgáltuk és ezekből kigyűjtve próbáltuk meg megállapítani az elhurcolt német nők számát. A Turjanica-névsorokban talált női neveket bővítettük a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Szovjetunióba elhurcoltak című adatbázisában¹ megtalált női nevekkal.

A kárpátaljai, vagy akár az egységes magyar „GULAG-kutatás” szempontjából hiánypótló jelleggel bír a kárpátaljai nők GULAG-rabságának feltárása. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy ennek a fejezetnek a megírása jelentette a legnagyobb kihívást, mivel az elítéltek peranyagai a volt KGB-levéltárban, jelenleg Ukrajna Állambiztonsági Szolgálatának Ungvári Levéltárában találhatóak, ahol a forrásokhoz való hozzáférés rendkívül problematikus. Ezért már azt is nagy előrelépésnek tekintjük, hogy egy-egy periratanyaghoz részleges vagy teljes terjedelmes formában hozzájutottunk. Olekszij Korszun publikált dokumentumgyűjteményeiből több részleges periratanyaghoz, a Bendász István Görögkatolikus Levéltárban pedig például a Romzsa Tódor vértanú halálához köthető koncepció per által elítélt Manajló Mária Teofília bazilita rendi főnövér teljes peranyagához és személyes visszaemlékezéseinek hagyatékához is hozzáfértünk.

A GULAG-ra hurcolt nők rehabilitálása – a GUPVI-rabokéval szemben, mivel őket ítélet nélkül tömegesen hurcolták el – megtörtént. A rendszerváltozást követően létrejött Rehabilitációs Bizottság egy forráskiadványban közölte a több ezer elítélt személyes adatait. Ezekből a névsorokból nyertünk információt arra vonatkozóan, hány nőt ítéltek el 1944–1953 között Kárpátalján.

További primer forrásokhoz Olekszij Korszun publikált dokumentumgyűjteményeiből jutottunk hozzá. Három jelentős ukrán nyelvű forráskiadványt jelentetett meg, amelyekben több száz, évtizedekig hozzáférhetetlen, oroszországi levéltárakban fellelhető forrást publikált 2012–2016 között. Ezek feltárják a szovjet megtorlási akciókat Kárpátalján: a „málenkij robot”-tól a német nemzetiségűek kényszermunkára hurcolásán, a rendkívüli bíróságok felállításán és működésén, a GULAG-rabságra ítéléseken át egészen az erőszakos kolhozosításig.

A levéltári források mellett szintén elsődleges jelentősége van a deportálásokat túlélte elhurcoltak, illetve a szovjetizálást átélte adatközlők visszaemlékezéseinek, melyek a témához

¹Az MNL 681 955 magyar nemzetiségű katona, illetve polgári személy tábori nyilvántartó kartonját vásárolta meg oroszországi levéltáráktól, melyet 2021 februárjában tett elérhetővé és kutathatóvá. Az online adatbázis itt érhető el: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/gujtemeny/szovjetunioba-elhurcoltak>

kapcsolódó iratok hiányossága miatt hatalmas értékkel bírnak. A reneszánszát élő, az egyéni és kollektív tapasztalatokra koncentráló történettudományi módszert, az oral history módszerét alkalmazva az eseményekre még emlékező szemtanúk és résztvevők interjúztatása révén további, részletesebb, a levéltári iratokban, statisztikákban nem szereplő információk birtokába juthattunk. Nagy segítségünkre volt a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont oral history gyűjteménye, mely örzi Molnár D. Erzsébet és Bakura Sándor Kárpátaljáról elhurcolt német nőkkel készített visszaemlékezéseinek hang- és írott anyagát. Továbbá a disszertáns által készített mintegy harminc mélyinterjú anyaga is gazdagítja a forrásbázist, melyeket a lágerek túlélőivel, a szovjetesítést átélőkkel és azok hozzátartozóival készítettem.

Az elhurcolások körülményeinek és a lágerélet jobb megismeréséhez járul hozzá az elsődleges források következő csoportja: a titokban és nehéz körülmények között hazaküldött levelek, a hazaérkezés után született memoárok és kéziratok.

A felsorolt forráscsoportok közül nem elhanyagolandóak a sajtótermékek, melyeket szintén felhasználtunk. Megjelennek túlélőkkel készített visszaemlékezések is a hasábjain, viszont néhány, a pártbürokrácia termékeként megjelenő korabeli lapot alapos forráskritikával kezeltünk. A tömegkommunikáció az államszocializmusban a pártbürokrácia monopóliuma volt, ezért kizárólagos felhasználásukból egyértelműen nem rekonstruálható a nők valós élethelyzete, azonban a korban a hatalom által elvárt nőideál képe annál inkább.

A fent felsorolt forrásokkal, valamint a külföldi és hazai szakirodalmakban fellelhető információk szintetizálásával igyekeztünk több szempontból és árnyaltabban feltárni a témát.

III. Az értekezés új tudományos eredményei

A területet megszálló és ott berendezkedő szovjet totalitárius rendszer az élet minden területe felett ellenőrzést kívánt gyakorolni. A társadalom részéről ez új alkalmazkodási stratégiákat kívánt. Általános tendenciává vált a második világháborút követő években a női szerepek családon belüli megváltozása, Kárpátalján ezt a folyamatot felgyorsította a szovjet megszállás és annak negatív társadalomformáló következményei, mely leginkább a „málenkij robot” során elhurcolt mintegy 30 ezer életerős 18–50 év közötti férfilakosság szovjet kényszermunka-táborokba hurcolása következtében nyilvánult meg.

Ennek következtében a társadalmi erőegyensúly is felbomlott, miközben a hagyományos családi hierarchia- és szerepmóddal átrendeződése is végbement. A férfilakosság csökkenésével arányosan a női szerepvállalás is nagyobb lett a mindennapi életben. A nőknek át kellett venniük a családfenntartó szerepét. Azon kívül, hogy a fogságba esett, eltűnt, vagy elhurcolt hozzátartozóik után kutattak, gondoskodniuk kellett agg szüleik és gyermekeik eltartásáról és védelmezni otthonaikat az azon portyázó, átvonuló vagy azt megszálló szovjet katonáktól. A nők erőn felüli teljesítményét mutattuk be az egyik fejezetben, mely abban mutatkozott meg, hogy félelmet nem ismerve látogattak el a gyűjtőlágerekhez, hogy élelmet vigyenek az elhurcoltaknak. Tették ezt sokszor annak árán, hogy tudták, hogy a családtól lehet az utolsó betevő falatot vonják meg, és különböző veszélyeknek, mint a katonák erőszakos viselkedése, illetve az ott tomboló járványos betegségeknek teszik ki magukat.

A nők ellen elkövetett szovjet atrocitások közül talán a máig a legelhallgatottabb a nemi erőszak ténye. Kárpátalján a korabeli források, megjelent naplók, memoárok, visszaemlékezések nem igazolják azt, hogy tömegesek lettek volna a szovjetek által elkövetett nemi erőszak esetek, főleg elszártan fordultak elő. Az azonban megállapítható, hogy ahol csak átvonult a szovjet katonaság kevesebb számban fordult elő nemi erőszak, ott viszont, ahol néhány napon vagy heteken keresztül állomásozott ott nagyobb arányban.

Az áldozati szerep nem minden esetben érvényesült, a nők sokszor keresték a férfiak, főleg a magasabb rangú tisztek társaságát, ami miatt esetenként megbélyegzetteké váltak, viszont előfordult, hogy néha ez jelentette az egyetlen esélyt az életkörülményeik javulásához, a saját maguk és családjuk védelmének, vagy akár életének árát. Kárpátalján a források hiányában nem tudtuk tisztiorvosi vagy nemibeteg-gondozói jelentésekkel alátámasztani a nemi betegségek elterjedését, de ez nem zárja ki annak az eshetőségét, hogy különböző nemi betegségek miatt, mint a szifilisz vagy a gonorrhoea, ne szenvedtek volna a megerőszakolt nők. Ezek a betegségek túlmutató következményei is voltak a nemi erőszaknak, mint például az, hogy meddővé váltak a nők vagy különböző pszichés betegségeik alakultak ki.

A kárpátaljai nők tradicionális szerepeinek a megváltoztatása egyet jelentett a szovjet típusú nővé válással, ez magába foglalta a Szovjetunióban megteremtett női egyenjogúság megszerzését, ami azzal járt, hogy a helyi nőket egyre inkább bevonták vagy belehajszolták a társadalmi munkamegosztásba. A párt extenzív gazdaságpolitikája volt mindaz, ami megteremtette a „dolgozó nő” ideológiáját, a gazdasági munkaerő-szükséglet kényszerítő ereje miatt, ami a férfi munkaerőhiány következtében lépett fel.

A kolhozrendszer kialakításával a háziasszonyok szerepe leértékelődött, míg a munkásnőké felértékelődött. Kolhozzjegyzőkönyvek alapján megtudhattuk, hogy azonos arányban vagy többségében nők alkották a kolhoz munkásságát. A gépesítésre való lassú áttérés miatt a nők kétkezi munkájára volt a legnagyobb szükség, de számtalan példa jelenik meg azt illetően, hogy a kolhozon belül vezetői szerepek betöltésére is választottak nőket.

A kommunista párt nagy jelentőséget tulajdonított a nők körében folytatott, majd a nők által végzett propagandának, főként a többségében magyarlakta térségekben, ahol – a pártzsargonnal élve – a „fasizmus csökevényeit” még nem sikerült teljesen felszámolni. A rossz mezőgazdasági mutatók miatt a munkakedv fokozását különböző érdemrendek és kitüntetések osztásával próbálták ellensúlyozni, de hathatós eszköznek tekintették a lakossági ellenszegülőkkel szembeni bírósági eljárások indítását is.

Mindezek ellenére még az 1950-es évek elején is voltak olyan kolhozok, ahol a nők 50%-a a munkanorma minimumát sem érte el, sőt volt, aki egy munkanappal sem rendelkezett. A kolhozzjegyzőkönyvek jelentéseiből és a visszaemlékezésekből ez arra vezethető vissza, hogy bármilyen kisebb szabálysértésért munkanap normát vontak le, a kolhoztagok beleegyezése nélkül a vezetőség eladta a kolhozvagyon, nem voltak meg a megfelelő munkakörülmények, épületek, amik rontották a gazdasági mutatókat, ami a dolgozók juttatásának csökkentésével, esetenként megvonásával járt.

Ezen kívül a gyermekintézmények megnyitása is több helyen éveket váratott magára, ami ellehetetlenítette a sokgyermekes anyák munkába állását. A rendszer hangsúlyozta a nemek közötti egyenlőséget, azonban a társadalmi nemek közötti viszony korántsem volt mentes ellentmondásoktól. A nők férfias szakmákba történő bevonása nemcsak biológiai adottságaikat tekintve volt meggondolatlan és felelőtlen intézkedés, de a férfiakban is ellenszenvet váltott ki. Ez különösképpen a nők traktorvezetőként való alkalmazásánál mutatkozott meg.

A szovjet megszállást követően otthon maradt nők helyzetének, munkába állásának és szerepvállalásának a bemutatásán túl megpróbáltuk feltárni a Szovjetunió munkatáboraiba került nők elhurcolásának körülményeit, a lágerbéli mindennapjaikat és a hazatérésükre vonatkozó lehetőségeket. Az első ezt előírányzó megtorlási akció a német nemzetiségű nőket

érintette. A szovjet túlkapások és brutalitások nemcsak a férfilakossággal szemben nyilvánultak meg. A szovjetek által kreált és előre meghatározott fogolylétszám begyűjtésének teljesítése során, amikor erre különböző okok (bujkálás, szökés) miatt nem állt mód, akkor előfordult, hogy magyar lányokat vagy németes hangzású vagy magát magyarnak valló német nemzetiségű fiatal lányokat is elhurcoltak. A szovjetek a kijelölt 18–30 év közötti korhatárt, ahogy korábban a 0036. számú parancsa alapján történő elhurcolásoknál, úgy itt sem tartották be minden esetben, mint a dolgozatból kiderült, vittek el 40 éves nőket is. Ez is bizonyítja, hogy egy szovjet vezetés által meghatározott létszámot kellett teljesíteni, meghatározott létszámú emberanyagot kellett összegyűjteni és a Szovjetunió munkatáborába szállítani. Fontos eredményként könyvelhető el, hogy hozzávetőlegesen sikerült megállapítani az elhurcolt nők számát.

A Turjanica-névssorokban fellelhető és az egyéni visszaemlékezésekből összegyűjtött nevek mellett a Magyar Nemzeti Levéltár által az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltártól (RGVA) 2019-ben megvásárolt 681 955, a szovjetunióbeli GUPVI és GULAG lágerekben regisztrált magyar és német foglyok kartonjai között is sikerült kutatni. A Szovjetunióból elhurcoltak online adatbázisában 14 Kárpátaljáról internált és GUPVI lágerbe megérkezett nő kartonját találtuk meg, a Málenkij robotról hazatért női elhurcoltak adatbázisában pedig egy nő nevét. Ezekkel a nevekkkel kiegészítve sikerült létrehoznunk egy 111 fős, női elhurcoltak neveit tartalmazó adatbázist. A kartonok hiánya nem zárja ki azonban annak a lehetőségét, hogy jóval több nőt hurcoltak el. Aki az út során megszökött, elengedték vagy meghalt, azokról nem készültek feljegyzések, viszont a túlélők nem számoltak tömeges halálozásról sem az út során, sem a lágerekben. Utóbbi és a hazatértekről készült feljegyzések hiánya miatt nem állapítható meg, hogy pontosan hány női áldozatról beszélhetünk.

A GULAG-ra hurcolt nők számát pontosabban sikerült megállapítani. Ez annak köszönhető, hogy az ő rehabilitálásuk a GUPVI-ra hurcolt nőkkel szemben többnyire az 1980-as évek végén, 1990-es évek elején megtörtént. A rehabilitációs bizottság adataiból kinyertük, hogy 1945–53 között legkevesebb 189 nőt ítelt 1-től 25 évig történő szabadságvesztésre a kárpátaljai Különleges Bíróság, közülük 42 nő volt magyar. A Szovjetunióba hurcoltak online adatbázisában 1800 magyar GULAG-rab kartonja található meg, köztük egy kárpátaljai GULAG-ra ítelt nő neve lelhető fel.

A GULAG lágereibe koncepciók perke által, politikai elítéltként kerültek a nők, míg a németként elhurcolt nők nemzetiségi alapon, kollektíven, háborús bűnrészesség okán lettek elhurcolva. A szovjet vezetés célja mindkét esetben, mindkét táborrendszer fenntartásával az volt, hogy az ingyen munkaerőt háborús jóvátételként a legvégsőkig kihasználja, az egyéneket

pedig teljességgel elszigetelje a külvilágtól, megtörje és megpróbálja „szovjet típusúvá” nevelni.

Az egyének megbüntetésével és átnevelésével a személyiség szétfűrészt, az identitásuk, érték- és hitrendszerük lerombolását akarták elérni. A rendszer különféle technikákat alkalmazott ennek elérése érdekében: az éheztetéstől kezdve, a zord éghajlati körülmények között tartáson át, az orvosi és alapvető higiéniai szükségletek megvonásáig, a kimerítő, szünet nélküli nehéz fizikai munka végeztetéséig terjedően. A rabokat információs blokádnak alá vetették, kiragadták őket a megszokott társadalmi közegükből, az életük mindenek feletti ellenőrzését akarták gyakorolni, ami a rezsimtől való teljes függés érzését keltette. A nők tudatosan vagy spontán módon, viszonylag hatékony módszereket, forgatókönyveket dolgoztak ki és alkalmaztak a foglyok személyiségét romboló hatások ellensúlyozására, ami általában növelte a túlélés esélyeit. Ápolták a társas kapcsolataikat, segítették egymást, nem cserélték el a fejadagjukat dohányra vagy alkoholra, jobban igyekeztek higiénikusabb körülményeket kialakítani maguk körül, ami a férfiak körében kevésbé volt jellemző.

A nők a lágerekben is kiszolgáltatott helyzetbe kerültek, a szexuális erőszak különböző formáitól szenvedtek, a táborok személyzete (őrei) és a férfi foglyok, többnyire a köztörvényes bűnözők viselkedése miatt. A szexualitás megélése azonban egy erőforrásként is megmutatkozott, mely segíthette őket a túlélésért folytatott harcban.

Kiemelt megvilágítást kapott a dolgozatban az anyaság megélése a lágerekben. A terhes nőkről úgy tartották, hogy csak terhére vannak a szovjet gazdaságnak, ezért a szerencsésebb nők a szülés után amnesztiarendeletek révén szabadultak a lágerekből, de többségüket inkább elszakították a gyermeküktől, azokat árvaházakba küldték, a nőket pedig mielőbb visszaállították a munkába. A gyermekek szülőktől való elszakítása örök érvényű is lehetett, ugyanis a nők a szabadulásuk után nagy nehézségek árán tudták csak a gyermekeiket megtalálni, mivel ritkán vezettek nyilvántartást arról, hová vitték őket és sokszor a neveiket is megváltoztatták.

A kényszerkitelepített német családoknál is hasonló tendencia volt érvényben, bár a családok együtt érkeztek meg a szibériai Tyumenybe, ott általában a nagyszülőket és a gyerekeket különválasztották a munkaképes felnőttektől és külön erdei táborokba zárták őket. Az ellátásuk és élelmezésük kevésbé volt szervezett még a GULAG- és GUPVI-lágerekben raboskodókétól is. Míg a GUPVI- és GULAG-rabok évek múltán, de legkésőbb a Sztálin halálát követő egy-két évben hazatérhettek, addig az 1946 folyamán kényszerkitelepített német családok száműzetését örök érvényűnek szabták meg. Ezen egy 1955-ös rendelet módosított ugyan, de a szülőföldjükre való visszatérésük még akkor is tiltott volt, csak más megyékben,

vagy országokban telepedhettek le, ami a német lakosság létszámcsökkenését és csaknem teljes eltűnését eredményezte a területről.

A szovjet kényszermunkatáborok feminista irányvonalú vizsgálata lehetőséget adott arra, hogy a női foglyok tapasztalataiból kiindulva, a női emlékek elszórt töredékeiből és a korabeli források ötvözéséből rekonstruáljuk, ha nem is az egész rendszer nőkkal szembeni bánásmódját, de ennek a képnek néhány mozaikdarabját biztosan. Munkánkban igyekeztünk nemcsak a mártíromság megnyilvánulásaira koncentrálni, hanem a női cselekvőképesség kevésbé észrevett, ám valójában rendkívül erőteljes formáit is feltártuk a mindennapi alkalmazkodás és ellenállás képességeit vizsgálva.

A második világháború és a szovjet megszállás gyökeresen és drasztikusan átalakították Kárpátalja demográfiai viszonyait. A rendelkezésre álló népszámlálási adatok és levéltári források tanúsága szerint 1941 és 1959 között a térség népessége összességében növekedett, ugyanakkor a nemzetiségi arányok jelentősen eltolódtak. A magyar lakosság száma 1941-ben még 233 875 fő volt, ami 1946-ra 134 558 főre esett vissza, majd 1959-re – az első Kárpátalján tartott szovjet népszámlálás idejére – 146 247 főre emelkedett. Ez közel 42%-os visszaesést jelentett a háború előtti állapothoz képest, amelyet döntően a háborús veszteségek, a Nyugatra menekülés, a deportálások, valamint a „málenkij robot” során történt elhurcolások okoztak. A német nemzetiség helyzete ennél is tragikusabb volt: számuk 1941 és 1946 között több mint 80%-kal csökkent, 13 222 főről 2 338 főre. E drámai apadás elsősorban a kollektív felelősségre vonás, a kitelepítések és a kényszermunka következménye volt. Az 1959-es népszámlálás már csak 3 504 német nemzetiségű személyt regisztrált, ami a háború előtti érték alig negyede. Ezzel párhuzamosan az ukrán (ruszin) lakosság aránya és abszolút száma jelentősen növekedett, ami a szovjet belső migrációs politikák és a természetes szaporodás együttes hatásának tudhatóak be.

Ami a nemek arányának megváltozását illet az 1941 és 1946-os népszámlálások idejéről csak részleges adatokkal rendelkezünk, 1959-ben Kárpátalján 146 247 magyarból 68 376 volt férfi és 77 871 nő; 3 504 németből pedig 1 625 volt férfi, 1 879 pedig nő. Az előző népszámlálások alkalmával nagyobb arányban lehettek a nők, mint a férfiak, a sorkatonai szolgálat miatt is tízezrek hiányoztak a területről, az 1944-es három napi kis munkára hurcolás alkalmával pedig közel 30 ezer magyar és német férfit hurcoltak el. A magyar és német népesség visszaszorulása, valamint az ukrán és orosz népesség arányának növekedése a térség etnodemográfiai arculatát tartósan és visszafordíthatatlanul megváltoztatta. A nemi struktúra torzulása a társadalom minden rétegére kihatott: a családalapítási mutatók visszaestek, a természetes szaporodás évtizedekig alacsony maradt, és a közösség korfája tartósan elöregedett.

Nyilvántartási szám: DEENK/304/2025.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Bimba Brigitta
Doktori Iskola: Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
MTMT azonosító: 10078121

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű könyvrészletek (3)

1. **Bimba, B.:** A maradék németiség kollektív eltávolítása Kárpátaljáról: kényszerkitelepítés Szibériába.
In: Családok a kitelepítések árnyékában. Szerk.: Bali János, Deáky Zita, Vámos Gabriella, ELTE BTK, Budapest, 136-150, 2022. ISBN: 9789634894926
2. **Bimba, B.:** Női sorsok alakulása Kárpátalján a szovjet megszállást követően.
In: Nők a hátszágban : Női sorsok és szerepek a második világháború alatt. Szerk.: Virányi Péter, Kronosz Kiadó, Pécs, 121-138, 2022. ISBN: 9786156339744
3. **Bimba, B.:** Kárpátaljai nők, mint szenvedő alanyok a bolsevik hatalmi gépezet időszakában.
In: Málenkij robot - Fiatal kutatók kutatási eredményei - Nemzetközi Konferenciakötet. Szerk.: Márkus Beáta, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 97-107, 2019. ISBN: 9786158144605

Magyar nyelvű konferencia közlemények (7)

4. **Bimba, B.:** Anyaság és gyermeknevelés a GULAG-GUPVI táborokban és a száműzetés helyein.
In: "Mi lehetett nagy bűnünk..." A GULÁG-GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján, 2023. Szerk.: Dupka György, Szolyvai Emlékparkbizottság ; Budapest : Intermix Kiadó, Ungvár, 167-182, 2024, (Kárpátaljai Magyar Könyvek, ISSN 1022-0283 ; 311.) ISBN: 9786155757433
5. **Bimba, B.:** A szovjet-magyar határon 1939-1941 között átszökött, Gulág-rabságra ítélték szenvedéstörténetei.
In: Közösség és egyén : a szovjet fogságba hurcoltak kontextusában : A Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága IX. nemzetközi konferenciájának tanulmánykötete. Szerk.: Bognár Zsolt, Pomázi-Bárdonicsek Dominika, Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága, Budapest - Miskolc, 173-197, 2023. ISBN: 9786150179155

6. **Bimba, B.:** "Dicsősége hirdetését hagyjad a jövőnek": Az ungvári Manajló Mária Teoffília O.S.B.M., a Szent Bazil rend tagja, kórházi főnővér koncepciók pere és következményei.
In: Kárpátsorsúzte nép... : a GULÁG-GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján, 2021: nemzetközi emlékkonferencia. Összeáll.: Dupka György, Szolyvai Emlékparkbizottság ; Budapest : Intermix Kiadó, Ungvár, 95-114, 2022, (Kárpátaljai Magyar Könyvek, ISSN 1022-0283 ; 303.) ISBN: 9786155757334
7. **Bimba, B.:** A nagyszülősi és a felső-tisza-vidéki sváb nők internálása 1944-45 fordulóján a Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottságának 7161. sz. parancsa alapján.
In: "Mert szeretetre van szükség, hogy... szenvedés után megbékéljenek a lelkek..." : A GULÁG-GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján, 2020. Szerk.: Dupka György; Zubánics László, Szolyvai Emlékparkbizottság ; Budapest : Intermix Kiadó, Ungvár, 98-112, 2021, (Kárpátaljai Magyar Könyvek, ISSN 1022-0283 ; 300.) ISBN: 9786155757310
8. **Bimba, B.:** Munkács környéki sváb nők internálása 1944-45 fordulóján.
In: Élni kell, élni muszáj : A GULÁG-GUPVI kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján / Dupka György, Intermix Kiadó, Budapest, 121-135, 2020.
9. **Bimba, B.:** Kérelmek és beadványok - női közbenjárás a Kárpátaljáról malenkij robotra hurcolt férfiak ügyében.
In: "Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot." GULAG-GUPVI kutatók nemzetközi fóruma 2018. Szerk.: Dupka György, Szolyvai Emlékparkbizottság; Budapest : Intermix Kiadó, Ungvár, 83-98, 2019, (Kárpátaljai Magyar Könyvek, ISSN 1022-0283 ; 281.) ISBN: 9786155757143
10. **Bimba, B.:** Az otthon maradt nők sorsa az 1944-es őszi elhurcolás időszakában.
In: "Nevük élni fog nemzedékről nemzedékre..." : Múltidézés a Kárpát-medencében: szovjet katonai megtorlás, GULÁG- és GUPVI-táborok, áldozatok, emlékhelyek : Nemzetközi emlékkonferencia Beregszász, 2017. november 17.. Szerk.: Dupka György, Zubánics László, Szolyvai Emlékparkbizottság ; Budapest : Intermix Kiadó, Ungvár, 83-94, 2018, (Kárpátaljai Magyar Könyvek, ISSN 1022-0283 ; 273.) ISBN: 9786155757044

További közlemények

Magyar nyelvű könyvrészletek (1)

11. **Bimba, B.:** A beregszászi járás falvaiból szovjet fogságba kerültek az adatbázisok tükrében.
In: Közel 80 éve történt... : Adatok, tények történetek a szovjet fogságból. Szerk.: Bognár Zsolt; Pomázi-Bárdonicsek Dominika, Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága Gulág- és Gupvikutató Intézet, Budapest, 213-230, 2024, (GGKI Könyvek, ISSN 3004-1880 ; 1.) ISBN: 9786156752000

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (1)

12. **Bimba, B.:** Kárpátaljai menekültek és repatriánsok.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szle. 55 (3), 22-31, 2020. ISSN: 1216-092X.

Magyar nyelvű konferencia közlemények (2)

13. **Bimba, B.:** Bátyúi katonafoglyok, három napra elhurcolt civilek a MNL hadifogoly-adatállományában.

In: "Oroszöldön meggyötörve..." A GULÁG-GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján.

Szerk.: Dupka György; Zubánics László; Zékány Krisztina, Szolyvai Emlékparkbizottság ;

Budapest : Intermix Kiadó, Ungvár, 83-98, 2023, (Kárpátaljai Magyar Könyvek, ISSN 1022-0283 ; 305.) ISBN: 9786155757372

14. **Bimba, B.:** "A mártírok vére megvetés! ": Emlékezés id. Pocsai Vincére : Egy interjú vázlatai alapján.

In: A Kárpát-medencéből elhurcolt magyar és német rabok nyomában Oroszöldön és a Kaukázus országaiban : Nemzetközi emlékkonferencia Makkosjánosi, 2016. november 18..

Szerk.: Dupka György, Zubánics László, Intermix K., Ungvár ; Budapest, 101-107, 2017, (Kárpátaljai Magyar Könyvek, ISSN 1022-0283 ; 256.) ISBN: 9789639814882

A DEENK a Jelölt által a Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudománymetriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2025.05.27.

